

La gestació dels Furs de València

VICENT GARCIA EDO
Professor titular d'història del dret
Universitat Jaume I

1. INTRODUCCIÓ

L'origen del dret valencià cal cercar-lo al text dels Furs de València i, en especial, al codi promulgat pel rei Jaume I entre els mesos d'octubre i novembre de 1238, poques setmanes després d'haver conquerit la ciutat de València als musulmans.

Aquest codi, però, és tan important des del punt de vista històric i jurídic com desconegut; tot i que en el seu temps va ser el primer text legislatiu extens de la península Ibèrica i el segon d'Europa, va ser redactat fonamentalment a partir dels principis del *ius commune*, el nou corrent de pensament jurídic que des d'Itàlia s'escampava per gran part d'Europa occidental, i es convertiria en la base per a la renovació del dret de la major part dels regnes i senyoriis independents de l'època.

A la península Ibèrica aquest corrent de pensament es va introduir des de ben aviat a Catalunya i, en especial, ho va fer a través de la Cancelleria Reial aragonesa i els tribunals de justícia d'algunes de les principals ciutats catalanes, com ara Barcelona i Vic, on en el darrer quart del segle XII s'usaven amb regularitat els textos del *Corpus iuris civilis* justinianeu i també algunes obres de la literatura jurídica que derivava del seu estudi i interpretació.¹

En la primera redacció, el codi valencià constava d'uns mil cinc-cents articles o furs, tot i que durant el regnat de Jaume I es van tirar endavant diverses iniciatives de reforma i millora, així com la inclusió de nous textos, de manera que a la seua mort i d'acord amb la confrontació de l'únic manuscrit que es coneix actualment del text llatí amb el del primer manuscrit traduït al valencià, el nombre definitiu és de mil cinc-cents cinquanta-huit furs.

1. Arcadi GARCÍA SANZ, «El *Corpus iuris civilis* en documents dels segles XII-XV», *Ausa* (Vic), vol. 6, núm. 62 (1969).

Al llarg dels segles aquest nombre es va anar incrementant, com a conseqüència de la publicació de nous quaderns de furs, resultat dels acords de les assemblees de corts del regne de València que se celebraven periòdicament, tot i que de manera molt discontinua. Així que, sense disposar encara d'un recompte definitiu, es pot doblar el nombre dels que hi havia en el codi primitiu.

A començament del segle XVIII i com a conseqüència de la victòria militar del rei Felip V sobre les tropes de l'arxiduc Carles d'Àustria, durant la Guerra de Successió a la Corona d'Aragó, els Furs de València van ser abolits el 1707 mitjançant un primer Decret de Nova Planta que afectava a la vegada els drets i els regnes d'Aragó i València. Tres segles després, els antics Furs de València tornen a l'actualitat, tot i que des d'una òptica ben diferent a la que tenien quan estaven plenament en vigor, i és que amb motiu de la promulgació de la reforma de l'Estatut d'autonomia de la Comunitat Valenciana (Llei orgànica 1/2006, del 10 d'abril), que atribueix al Govern valencià competències plenes en matèria de dret civil, la Comissió de Codificació Civil Valenciana, creada amb eixa finalitat, està tirant endavant iniciatives per a la redacció de lleis civils pròpies dels valencians que, a vegades, prenen com a referència el que encara és útil i convenient recuperar de les antigues institucions forals, en cada cas en relació amb la matèria que s'estiga tractant.

En les pàgines següents ens ocuparem de fer una breu anàlisi de com i per què es va produir el naixement dels Furs de València de 1238, que es van convertir en la primera i més moderna manifestació de dret general d'un territori de la Corona d'Aragó, abans inclús que es redactara i promulgara el codi llatí dels Furs d'Aragó (1247) i prou més abans de les primeres col·leccions de Constitucions de Catalunya, també escrites en llatí, que són dels últims anys del segle XIII.

2. LA GESTACIÓ DELS FURS DE VALÈNCIA

En una data inconcreta que els historiadors situen entre els darrers dies de 1237 i les primeres setmanes de 1238, l'exèrcit cristià de Jaume I que mig any abans s'havia instal·lat al lloc d'Enesa,² situat una quinzena de quilòmetres al nord de la ciutat de València, va aconseguir la primera victòria contra els musulmans, en un fet militar conegut com la *batalla del Puig*, tot i que és molt difícil mesurar-ne la veritable importància per manca de dades fiables. Tanmateix, la literatura i la tradició popular es van encarregar *a posteriori* de magnificar el fet, atribuint-li la gran victòria al rei Jaume I, amb l'ajut impagable de sant Jordi, tal com podem veure, entre altres exemples, a l'esplèndida taula central del retaule dedicat a la vida del

2. És l'actual lloc del Puig, també conegut al segle XIII amb el nom de *puig de Pasqües*. El nom actual és el que utilitzarem en les pàgines següents.

sant, pintat a València a començament del segle xv per un pintor anònim, per a la capella de la confraria dels cavallers del Centenar de la Ploma, ara desapareguda.³

No podríem dir si, realment, sant Jordi va participar en la batalla, però el que sí que sabem és que qui no hi era present era el rei Jaume, que en aquells moments era a Aragó tractant d'aconseguir més ajut militar i material per a la campanya militar de conquesta de la ciutat de València, que li donaria la clau definitiva del regne i, especialment, un quart estat per a la seua Corona. En ser informat, però, de la victòria,⁴ el rei es va desplaçar immediatament al lloc del Puig, on de manera solemne va prometre que no tornaria a deixar el campament fins que València no fóra conquerida.

Des del mateix moment de l'arribada de l'exèrcit reial al lloc del Puig, el juliol de 1237, almenys una part de la Cancelleria Reial itinerant ja està instal·lada i l'escrivà Guillem ja està documentat exercint el seu ofici, amb la confecció del primer llibre notarial (precedent dels futurs protocols notarians) dedicat als assumptes de la corona relatius al regne de València. Aquest llibre és el primer volum dels tres que componen l'anomenat *Llibre del repartiment del regne de València*,⁵ cosa que és certa però no del tot, de manera que quan s'analitza amb cura es pot comprovar que conté només un nombre significatiu de donacions de cases i terres a cristians dins del territori valencià, però en zones molt concretes i en moments molt precisos, en especial dos: el temps immediatament anterior i posterior a la conquesta de la ciutat (llibres 1 i 3 del Repartiment), i els anys 1248-1249, quan s'impulsa la repoblació cristiana, després de la revolta general musulmana de 1247-1248 (llibre 2 del Repartiment).

Però sembla que és a partir de 1238 que la Cancelleria Reial completa s'instal·la al Puig (on cada dia que passava arribaven més homes i ajut material), per ocupar-se dels assumptes propis d'aquesta important institució, ja que a través seu el rei regia els seus estats i mantenia contactes permanents amb els altres regnes veïns i, de manera molt especial, amb la Santa Seu.

3. Es tracta del retaule atribuït durant molt de temps al pintor Marçal de Sax, que es conserva al museu Victoria & Albert, a Londres. Una escena semblant, tot i que molt més menuda i de molta menys qualitat, la trobem a la taula superior del retaule gòtic del museu de Xèrica, o al Breviari del rei Alfons el Magnànim, conservat a la British Library de Londres.

4. La descripció més fiable d'aquest fet la podem trobar al *Llibre dels feits*, de Jaume I, obra conservada a través de diverses còpies manuscrites, i editada en nombroses ocasions. Conté alguns dels fets més notables del regnat d'aquest monarca i, tot i que es considera peça fonamental per al coneixement del seu regnat, cal analitzar-lo amb cura, ja que com totes les obres d'aquestes mateixes característiques remarca alguns fets i en redueix o ignora d'altres. Per tant, cal procurar posar sempre que sigui possible el seu contingut en relació amb la documentació emesa per la Cancelleria Reial, el contingut de la qual sí que és cert, però està quasi sempre desproveït d'intencionalitat laudatòria.

5. Es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona. Cancelleria Reial. Registres 5, 6 i 7.

A la Cancelleria, per tant, es redactava cada dia i s'emetia tota la documentació de caràcter polític i administratiu de la Corona d'Aragó. Al capdavant d'aquesta institució hi havia el canceller, que des del començament del regnat de Jaume I era el bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou.⁶ Aquest notable personatge era també un excel·lent jurista, format a començament del segle XIII a la Universitat de Bolonya en els principis del *ius commune* i avesat a la lectura i a l'ús en la literatura italiana de la glossa, que des de feia almenys tres generacions servia per a interpretar i millorar el sentit de les antigues lleis romanes, recopilades i recuperades per a fer-les servir de base i argument per a la renovació del dret de molts estats europeus, entre els quals hi havia Aragó i Catalunya, tot i que el procés tardaria prou de temps a completar-se, en especial al regne que dóna nom a la Corona de Jaume I.

En aquell temps almenys també hi treballava un altre jurista format a Bolonya: Pere Albert,⁷ un eclesiàstic que tenia la dignitat de canonge de la catedral de Barcelona, i era el vicari del bisbe i canceller Berenguer de Palou. Potser també hi havia altres assessors legals, formats o no a Itàlia, els noms dels quals es desconeixen, així com escrivans i notaris, representants els primers de les velles tradicions escripturàries derivades de l'evolució durant l'alta edat mitjana de l'antiga legislació visigòtica, que també es va mantenir als comtats catalans de la Marca Hispànica i es va modificar amb el pas dels segles després de la desfeta del regne visigot amb l'entrada dels musulmans a la península Ibèrica a principis del segle VIII.

El principal d'aquests escrivans era el vell Guillem Escrivà, que hem esmentat anteriorment, i que va tenir un paper determinant en el moment de la constitució del regne de València, en ser l'autor material de la redacció de l'acta de capitulació de la ciutat el 28 de setembre de 1238, i, a més, entre molts altres documents, de la redacció del volum primer del *Llibre del repartiment*, que recollia les notes amb les dades bàsiques de les nombroses donacions que es feien a tots els que havien vingut a València en ajut del rei, i que s'anotaven a les pàgines del llibre abans, o a voltes també després, de ser redactades *in extenso* i lliurades als seus destinataris.

El seu fill, en canvi, que signava amb el nom Guillelmonus (Guillamó o Guillellmó) per diferenciar-se del pare,⁸ tot i que el *signum* notarial que emprava era

6. Continuaria exercint l'ofici de canceller fins a la seua mort l'any 1241. Per a conèixer millor el paper del canceller dins la cort reial, pot consultar-se: Josep TRENCHS ÒDENA, «La cancelleria de Jaime I: cancel·lers y escribanos», a *Palaeographica, diplomatica et archivistica. Studi in onore di Giulio Battelli*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1979, vol. 2, p. 97-128.

7. Arcadi GARCÍA SANZ, «El jurista Pere Albert i la seva obra», *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols* (Barcelona), XIV (1996), p. 7-38.

8. Vicent GARCIA EDO, «Los escribanos de la Cancillería Real en la conquista de Valencia por Jaime I (el problema de Guillem y Guillellmó)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXIV (1988), p. 269-291.

diferent, com també ho havia de ser respecte dels de qualsevol altre notari en exercici, no podríem dir si va estudiar a Bolonya, però sí que havia après l'ofici a partir dels principis de la nova notarialística italiana, igualment derivada de l'aplicació dels principis del *ius commune*. Formalment el *ius commune* es va iniciar després de la publicació a Bolonya d'un *Ars notariae* escrita pel jurista Raniero de Perúgia i apareguda al voltant de 1224-1234, que establia per primera vegada la triple partició de la matèria i la documentació notarial,⁹ cosa que va col·laborar de manera molt eficient a establir les bases del notariat modern, distingint entre contractes, successions i documentació judicial.

Uns anys després, prop de 1242, el jurista i notari Salatiello, també italià, va publicar una nova obra, amb un títol semblant a l'anterior, en què acceptava els postulats i la triple divisió proposada per Raniero de Perúgia i, al mateix temps, incorporava uns breus paràgrafs al seu treball. De manera concisa però molt clarificadora, enuncitava alguns dels principis que havia de complir el nou notari, en especial el caràcter de *servus publicus*, cosa que comportava un seguit de deures i obligacions per a l'exercici de l'ofici, que els escrivans anteriors no tenien. El nou notari era considerat dipositari de la fe pública, una circumstància que canviava radicalment el sentit del valor jurídic dels documents i molt sovint feia innecessària la presència de testimonis.

Guillemó pot ser considerat un dels primers notaris, potser el primer, format en els principis de la nova notarialística italiana del *ius commune*, que exercia l'ofici amb eixe nom a la Cancelleria Reial, i a més d'usar aquests nous mètodes italians i, sobretot, els nous formularis notariais que garantien d'una manera més eficaç les relacions jurídiques entre les parts, encetava també una nova manera d'escriure i una nova cal·ligrafia, molt més harmònica que la del seu pare, més elegant i perfecta.

La Cancelleria Reial comptava, per tant, amb bastants professionals qualificats per donar resposta a les necessitats que en matèria jurídica podia tenir la Corona d'Aragó en el desenvolupament de la vida política i administrativa diària, tant pel que feia al dret públic com al privat, i tant pel que afectava els estats que componien la Corona d'Aragó. Així ho diu el mateix Jaume I, en un passatge del *Llibre dels feits*, en resposta a una reclamació que li feu la noblesa aragonesa al voltant del 1265, en què pronuncia aquestes paraules:

[...] de levar-nos legistes ne decretalistes en casa nostra que no erem tenguts, car en tota cort de rey devia haver decretalistes, e legistes, e furistes hi anassen, car de totes estes maneres hi venen pleyts. E nós, la mercé de Déu que-ns ho ha donat, havem III o

9. José BONO, *Historia del derecho notarial español*, Madrid, Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, tom I, vol. 1, 1979, p. 209-216.

III regnes, e vénen-nos pleyts de moltes maneres e diverses, e si no aguéssem en nostra cort ab qui-u poguessem deliurar, seria vergonya de nós e de nostra cort [...]¹⁰

3. LA REDACCIÓ DELS FURS DE VALÈNCIA

A diferència d'èpoques posteriors, la cort reial no estava fixada en un sol lloc, sinó que era itinerant, per la qual cosa per raó d'ofici els assessors legals i també els notaris seguien el rei allí a on anava. Pel que fa al llarg setge de València, entre el juliol de 1237 i la capitulació de la ciutat de València, el 28 de setembre de 1238, els tenim prou ben documentats. Primer al Puig, després a Russafa i, finalment, el 9 d'octubre de 1238, la Cancelleria s'instal·la dins la ciutat de València, tal com figura anotat en el volum primer del *Llibre del repartiment del regne de València*, en què podem llegir: «VII° idus octobris intravimus civitatem Valencie».¹¹ Com a anècdota, per tant, el 9 d'octubre, dia nacional dels valencians, es commemora l'entrada dels escrivans i segurament també dels juristes de Jaume I a la ciutat de València, perquè el rei ja hi havia entrat uns dies abans, tal com alguns documents de la Cancelleria demostren.

Durant aquest llarg període de temps, entre el 1237 i el 1238, per poder portar a terme el seu treball, aquests funcionaris i assessors legals tenien a l'abast, de la mateixa manera que qualsevol jurista té actualment, una biblioteca bàsica de textos legals i de literatura jurídica que els acompanyava sempre, a partir de la qual podien fer consultes per tractar de resoldre qualsevol dubte que se'ls poguera plantejar, abans d'haver d'acudir, per defecte, a decidir d'acord amb el que dicta la lògica humana o el sentit natural *naturalem sensum*, que figura esmentat en el pròleg dels Furs.

Animat el rei per la victòria militar del Puig, que feia suposar que la conquesta de la ciutat de València tan sols era qüestió de temps, i segurament assessorat pel canceller i el Consell Reial, el rei Jaume I encomanaria a la Cancelleria la preparació d'una llei general, extensa i completa, per al futur regne cristià de València. Inicialment tan sols es podria aplicar a la ciutat de València, ja que a la resta de poblacions del nord del regne, repoblades i habitades amb cristians a partir del 1233, que és quan es comencen a atorgar les primeres cartes de poblament valencianes, confeccionades en alguns casos a partir del Fur de Saragossa i, en altres, dels Costums de Lleida, pel fet que no hi havia un dret propi del regne de València, i no estava previst en principi canviar-ne l'estatus jurídic.

10. *Llibre dels feits*. Manuscrit de Poblet (segle XIV) conservat a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Manuscrit 1, f. 156r.

11. És una breu anotació que fa l'escrivà Guillem, per recordar a títol personal aquest fet memorable. No tenia cap consideració de tipus jurídic, és una pura anècdota, però amb el pas dels segles es va interpretar que qui havia entrat a la ciutat en eixa data era el rei i no els seus escrivans, com va ser el cas.

El 1238, quan es redacten els Furs *ex novo*, feia molt que no hi havia comunitats cristianes establertes al regne musulmà de València i, per tant, l'únic dret existent era el dels musulmans, que usaven la llei de la Suna e Xara, que no es podia aplicar als cristians, i la continuarien usant els segles següents, fins a l'expulsió definitiva dels moriscs a principis del segle XVII.

Però, per què un dret nou per al conjunt del Regne de València i redactat a la Cancelleria, si a les cartes de poblament s'usaven furs procedents de dos de les principals ciutats d'Aragó i el comtat de Barcelona, respectivament? Tot podria fer pensar que haguera estat més senzill aplicar qualsevol dels drets preexistents als dits territoris de la Corona, o fer-ne la suma, i d'eixa manera hi hauria inclús més afinitat institucional entre els territoris, cosa que potser facilitaria el treball dels juristes de la Cancelleria.

Des de fa molt de temps s'han volgut donar raons de caràcter polític per explicar eixa redacció dels Furs de València totalment a banda del dret que usaven aragonesos i catalans, i s'ha conclòs de manera simplista que el rei pretenia d'eixa manera evitar les interferències dels altres estats de la Corona, en especial de la noblesa aragonesa, en el nou regne conquerit als musulmans. La hipotètica aplicació del dret aragonès podria significar, inclús, segons aquestes veus, una subordinació del Regne de València al d'Aragó, o una prolongació d'aquest fins a la mar Mediterrània.

L'explicació, naturalment jurídica i prou més senzilla, és una altra: si el rei Jaume I encomana un text legislatiu nou, complet i extens, per al Regne de València, és per fer el primer pas per aconseguir la renovació i modernització completa del dret als estats de la seua Corona, ja que el Fur de Saragossa no era dret general d'Aragó, sinó en gran part una simple adaptació del vell Fur de Jaca a la realitat de la capital del regne. A més, els Furs d'Aragó, d'aplicació a tot el regne, van aparèixer el 1247, quan es van promulgar a les corts celebrades a la ciutat d'Osca, i en aquell moment tampoc no complirien les expectatives del rei ni de la Cancelleria Reial, que van intentar introduir, com es faria a València, els principis del *ius commune* de procedència italiana. Els aragonesos s'hi van negar rotundament, que tot i l'intent d'imposició de la Corona, van decidir confeccionar el text de dret territorial únicament a partir de les velles tradicions jurídiques aragoneses, en especial a través de les recopilacions o versions del Fur de Jaca que circulaven des de feia més de segle i mig en algunes de les principals ciutats i viles d'Aragó.

Els Costums de Lleida, que es van promulgar el 1228 i amb els quals també es van repoblar algunes localitats valencianes del nord del regne, eren dret local d'aplicació a la ciutat de Lleida així com en altres localitats que volgueren importar-los, però tampoc no eren dret general de Catalunya, que en aquells moments no podia tenir un sol dret territorial perquè durant el regnat de Jaume I el territo-

ri català encara no constituïa una unitat política i jurídica, tot i que la casa comtal de Barcelona tenia la jurisdicció sobre la major part.

Durant el regnat de Jaume I sí que es va promulgar alguna disposició o constitució aïllada de dret general, però en van ser molt poques, potser prop d'una vintena. No seria fins al regnat del seu fill, Pere el Gran, quan començarien a redactar-se de manera intencionada les primeres constitucions catalanes que formarien el nucli del dret general de Catalunya, que es desenvoluparia en gran manera durant tot el segle XIV.¹²

Per tant, i tenint les mans completament lliures per poder actuar, els juristes de la Cancelleria Reial van pensar fer per al Regne de València una llei nova, moderna, completa, podríem dir una llei *a la carta*, basada en gran part en els principis del *ius commune*. Ara bé, com que aquests postulats eren de caràcter universal, els primers capítols o rúbriques es van redactar amb la finalitat de singularitzar el territori i algunes de les institucions que el defineixen. També es van incorporar en tot l'articulat alguns paràgrafs procedents d'altres textos normatius, com ara els Costums de Lleida, i en menys mesura alguns fragments dels Usatges de Barcelona, o del *Liber iudicum* dels visigots, entre d'altres. També van introduir alguns articles dels antics Costums de la mar, les conegudes *Consuetudines maris*, de procedència italiana o inclús encara més llunyana, tot i que el dret marítim seria posteriorment objecte de recopilació i donaria lloc a l'anomenat *Llibre del consolat de mar*.¹³

El coneixement que tenim avui de la manera en què els juristes de la Cancelleria Reial van confeccionar la primera versió dels Furs de València —que en una primera època van rebre el nom de *Consuetudines Valencie* i es van redactar en llatí (que era la llengua dels juristes)—, és molt pobre, però suficient per constatar que entre els llibres que formaven la biblioteca portàtil de consulta, tenien manuscrits complets del *Corpus iuris civilis* justinianeu i les gloses del jurista Accursi, que en aquells moments encara vivia i exercia a Bolonya, i des de fa segles està considerat el darrer gran glossador de les lleis romanes. Segurament, tant el canceller Berenguer de Palou com el jurista Pere Albert l'haurien conegut personalment durant la seua llarga estada d'estudis a Bolonya.

De les diferents obres que componen el *Corpus iuris civilis*, els autors van usar algun fragment de la *Instituta* per a donar més llustre al pròleg dels Furs; van usar com

12. Vicent GARCIA EDO, *La obra legislativa de Jaime I de Aragón*, Castelló, Universitat Jaume I, 2008. Aquestes primeres col·leccions de Constitucions es van redactar en llengua llatina i encara no han estat objecte d'un estudi acurat, tot i que es conserven algunes còpies manuscrites del segle XIV, com ara les que hi ha en el Llibre Verd de l'Arxiu Municipal de Barcelona, o el Llibre dels Usatges i Constitucions de Catalunya, de l'Arxiu Municipal de Lleida.

13. Germà COLÓN (estudi filològic) i Vicent GARCIA EDO (estudi jurídic-històric), *Furs de València. Extravagants*, Barcelona, Barcino, 2002, vol. IX, p. 5-61.

a referència l'estructura del Codi de Justinià per a confeccionar un índex més senzill per als Furs, i en van copiar literalment i pel mateix ordre prou més d'un centenar de títols del total de cent quaranta-sis que componen l'esquema del text valencià. Finalment, del *Digesta* (i més encara del Codi) a voltes en van transcriure totalment o parcialment molts textos, per a redactar més d'un miler d'articles o furs del total de mil cinc-cents que formaven part de la primera redacció.

Cal reconèixer que actualment no sabem el nombre real o aproximat d'articles inspirats en les *Glossae* d'Accursi, però no es pot dubtar que es va consultar i es va fer servir, tal com Arcadi García ha demostrat en alguns dels seus treballs.¹⁴

El Codi de Justinià, base de l'índex i de l'estructura dels Furs de València, estava dividit en nou llibres, segons la manera d'entendre'l al segle XIII, però els juristes de la Cancelleria Reial no es van plantejar dividir també els Furs en nou llibres seguint l'esquema romà, sinó que el van dividir en dos llibres o parts, amb la meitat dels Furs cadascuna. Comparant-ho amb el Codi significaria que la primera part dels Furs es correspondria amb els llibres d'I a V del text romà, i la segona part amb els llibres de VI a IX. Aquesta divisió en dos parts és diferent en dos dels manuscrits més vells que es conserven del text dels Furs: el manuscrit llatí de la catedral de València, no datat però confeccionat a començament del segle XIV, segons la majoria de paleògrafs; i el manuscrit redactat en valencià el 1329-1330, immediatament després de les Corts Generals celebrades en aquell temps. Aquest és el més important de tots els conservats actualment, ja que en haver estat revisat i signat per un fedatari públic, el notari reial Bonanat de Pera, té des d'un punt de vista legal el mateix valor que tindria el text original si haguera arribat als nostres dies.

En el manuscrit llatí¹⁵ la divisió en dos llibres o parts tan sols es posa en evidència d'una manera molt subtil. És en la luxosa decoració de les lletres capitals del pròleg, amb què començaria l'obra, i en el fur número 790, segons la numeració feta per nosaltres, a la pàgina 62 de dit manuscrit, on se situa el títol o rúbrica *De servis fugitivis et furtis*, que té el seu equivalent en el llibre VI del Codi. Totes les lletres capitals amb què comença a cada fur, simplement són més grans que el text que els segueix, però només tenen una ornamentació mínima.

En canvi, en el manuscrit valencià podem observar la divisió en dos llibres o parts d'una manera més evident, ja que cada un està encapçalat per una miniatura que representa idealment la imatge del rei Jaume I i, a més, al començament del llibre segon podem llegir el text següent: «Comença el segon libre». Però la confirmació definitiva d'aquesta divisió en dos llibres ens la dóna el notari Bonanat de Pera, que en la llarga subscripció que justifica el treball de revisió dut a terme de-

14. Arcadi GARCÍA SANZ, *Institucions de dret civil valencià*, Castelló, Universitat Jaume I, 1996.

15. Sobre els diferents manuscrits coneguts dels Furs de València: Germà COLON i Arcadi GARCÍA, *Furs de València*, Barcelona, Barcino, 1970, vol. I, p. 67-79.

clara respecte dels furs vells de Jaume I: «*Et est sciendum quod in dictis foris antiquis sunt duo libri, in quorum primo sunt quinquaginta et una carte scripte [...] in secundo vero libro sunt quinquaginta et novem carte*».¹⁶

En una data i unes circumstàncies que encara no s'han pogut precisar, tot i que tampoc no és una qüestió gaire important, els juristes van voler tornar a numerar les parts dels Furs d'acord amb la divisió en nou llibres de la font documental que va servir de referència als juristes de Jaume I, és a dir, el Codi de Justinià, de manera que en els manuscrits que conserven dels Furs, que es poden datar a final del segle XIV, i al segle XV, la divisió passa de dos a nou llibres, i en alguns casos cada un dels títols o rúbriques també es numera. Amb el pas del temps i per a facilitar el treball dels juristes, cadascun dels furs portarà també una numeració, de manera que al final del procés es crearà una numeració artificial però prou efectiva. Aquesta numeració la va fixar de manera definitiva el notari Francesc Joan Pastor, quan va dur a terme l'edició sistemàtica dels Furs que es va publicar en dos volums els anys 1547-1548 —en què també va canviar de lloc un nombre no excessiu però sí significatiu de furs de Jaume I. Aquesta edició serviria de referència a tots els grans juristes valencians de la segona meitat del segle XVI i de tot el segle XVII i, per extensió, als juristes i historiadors que han estudiat els Furs, en especial a partir de les primeres dècades del segle XX.

4. PROMULGACIÓ DELS FURS

La redacció del text dels mil cinc-cents furs inicials va comportar mesos de treball als juristes, notaris i escrivans de la Cancelleria Reial, que en opinió d'Arcadi García van seguir els consells i potser les instruccions del jurista Pere Albert. De fet, la seua mà es fa patent quan comparem textos d'alguns articles dels Furs amb textos de les obres d'aquest autor.

El fet de seguir l'esquema del Codi, havent seleccionat prèviament les rúbriques o els títols considerats més adequats a les necessitats del Regne de València quan la ciutat fora conquerida, sens dubte facilitaria la feina. A més, tots els participants eren experts professionals; en alguns casos, amb coneixements molt amplis de les matèries que es tractaven i, en altres casos, amb molts anys d'exercici professional.

Potser el text ja estaria complet en el moment de la capitulació de la ciutat de València el 28 de setembre de 1238 o, si més no, es devien acabar de perfilar els darrers detalls les primeres setmanes d'octubre del mateix any, just després de l'entrada del rei i de tot el seu seguici a la ciutat de València. Jaume I no va voler esperar gaire temps més a celebrar l'acte solemne de creació del regne, i va convocar una assemblea, que alguns historiadors qualifiquen de Parlament i uns altres

16. Manuscrit de l'Arxiu Municipal de València, f. 123v.

de Corts. Segurament, l'única finalitat de fer la promulgació oficial i solemne del text dels Furs de València, tot i que amb la denominació llatina de *Consuetudines Valencie*, perquè des d'aquell moment poguera entrar en vigor a la ciutat i, a mesura que anara completant la conquesta del regne i les circumstàncies ho permeten, anara aplicant-se també a la resta del territori valencià.

Va ser un procés que tardaria un segle a completar-se, precisament a les Corts convocades per Alfons el Benigne el 1329-1330, i encara després algunes institucions jurídiques forasteres, especialment aragoneses, es continuarien mantenint vives en comarques interiors de les terres del nord del regne de València, almenys fins al segle XVI.

Desconeixem la data exacta de promulgació dels Furs o Costums de València, però ja vam poder demostrar fa un temps,¹⁷ sense cap mena de dubte, que es va fer els darrers dies d'octubre o els primers de novembre de 1238, en una assemblea solemne en què van participar els més alts dignataris eclesiàstics d'Aragó i Catalunya, representants de l'alta noblesa d'aquests mateixos territoris, i un nombre significatiu de donataris de cases i terres a la ciutat i terme de València.

A partir d'aquell moment els Furs de València començarien a marcar la vida dels habitants de la ciutat i el regne, excepte els musulmans, a qui fins al segle XVII es va permetre conservar el seu dret, costums, llengua i religió a les extenses zones del territori valencià on vivien.

5. CONTINGUT DELS FURS DE 1238

Tenint en compte que els Furs de València es van redactar partint de zero, per tal que foren la llei general de tot el Regne de València, després que s'incorporés a la Corona d'Aragó, però mantenint-lo jurídicament i políticament independent dels altres estats de la Corona, havia de contindre tot el que fóra necessari per a atendre les necessitats de tots els seus habitants, presents i futurs.

Per això els juristes de la Cancelleria Reial van voler prendre com a referència el Codi de Justinià, que en aquell temps era el text legal per excel·lència, i van afegir-hi textos d'altres procedències, però intercalant-los sempre dins l'esquema del Codi, de manera que se'n mantinguera l'ordre i qualsevol jurista que consultara el text dels Furs poguera resoldre qualsevol dubte en la mateixa mesura que ho faria si anara a consultar directament el *Corpus iuris civilis*, que tot i no ser expressament citat, es convertiria de manera oficiosa en dret supletori dels Furs.

La decisió d'usar els textos del *ius commune* com a guia significava que el nou Regne de València es convertia, jurídicament parlant, en el més modern de l'època

17. Vicent GARCIA EDO, «La redacción y promulgación de la *Costum de Valencia*», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals), núm. 26 (1996), p. 713-728.

dins la península Ibèrica i era el segon d'Europa, després del regne de Sicília, on s'havien promulgat unes *Constitutiones* pròpies el 1231.

De tota manera, i malgrat l'extraordinària bona voluntat que els juristes de la Cancelleria Reial van posar per a fer una obra el més completa i perfecta possible, la ciutat de València acabava de ser conquerida, no tenia un govern municipal a l'hora de promulgar-se els Furs i encara hauria d'esperar uns quants anys que el rei dictara una disposició referent a aquesta matèria. Tan sols la figura del justícia local està prou definida en el text dels Furs del 1238, raó per la qual en les dècades següents, fins a la mort del rei el 1276, els Furs van ser objecte de modificacions i afegits, almenys en tres ocasions, per a fer més perfecte el contingut. Com que des del principi estaven redactats en llatí, entre el 1260 i el 1261 es van traduir al valencià i l'abril d'aquest darrer any el rei va jurar el nou text, que en aquells moments ja havia experimentat dues de les tres transformacions que hem esmentat, com a dret general de tot el regne amb la denominació oficial de Furs de València.

A diferència dels altres estats de la Corona i durant aquest mateix període, el rei Jaume I va seguir atenent les necessitats que en matèria jurídica anava tenint la ciutat de València. Feia servir la via del privilegi, que li permetia de manera unilateral fer les concessions que estimara oportunes. Entre la primavera del 1239 i els primers mesos del 1276 va anar promulgant quasi un centenar de privilegis, per a dotar la ciutat de València de totes les institucions complementàries que necessitava per al seu desenvolupament, en especial en matèria de dret públic. Ja des del seu regnat i atenent l'alt nombre de documents i la importància que tenien, es van reunir en un llibre que s'aniria ampliant al llarg dels segles amb les concessions dels seus successors. El *Liber Privilegiorum civitatis et regni Valentie* és prou menys conegut que els Furs però no menys important. El 1515 aquesta col·lecció de privilegis va ser actualitzada i portada a la impremta pel notari Lluís Alanyà, en una magnífica edició que conté prop de set-cents documents cabdals de la història jurídica valenciana i que va rebre el nom de *Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentie*.

Tot i que al llarg dels segles XIII, XIV i XV diferents autors van glossar i comentar els Furs, no tenim notícia de l'existència de cap obra on s'indexaren les institucions jurídiques forals, per a facilitar als juristes l'accés al seu contingut. Amb el pas dels segles i la promulgació continuada de furs nous en les successives Corts celebrades especialment a partir de la meitat del segle XIV, aquest problema es feia cada volta més greu i podia donar lloc a errades. Inclús amb la primera edició impresa dels Furs, publicada a València el 1482, que seguia un ordre cronològic i era més útil per als juristes que haver de seguir treballant amb els manuscrits dels Furs, les dificultats seguien, ja que per a tenir la seguretat que s'estava consultant tota la legislació en vigor relativa a una sola matèria calia dedicar-hi molt de temps, i no sempre era possible.

Per aquesta raó, a la primera meitat del segle XVI es van dur a terme diverses iniciatives per a millorar l'accés al conjunt de les institucions jurídiques en vigor. Pel que fa als privilegis del Regne, en l'edició de 1515 feta per Lluís Alanyà, tot i que els privilegis estan ordenats cronològicament per regnats, el notari Francesc Joan Pastor va posar un índex al principi, seguint aquest mateix ordre, però incloent-hi concordances per raó de la temàtica, entre privilegis publicats en moments diferents, cosa que facilitava el treball dels juristes.

Ara bé, el problema persistia pel que feia als Furs, en què el nombre de textos era significativament més alt, així com el de les institucions a què es referien. No va ser fins a la meitat del segle XVI, els anys 1547-1548, que el mateix Francesc Joan Pastor va publicar una edició sistemàtica en dos volums dels Furs de València vigents en aquell moment. En el volum primer i seguint l'ordre establert en el Codi de Jaume I de 1238, tot i que fent uns canvis xicotets, va anar intercalant al lloc corresponent i per ordre cronològic tots els furs de les corts posteriors relatius a les mateixes matèries i, d'aquesta manera, qualsevol jurista tenia a l'abast i reunida tota la legislació foral relativa a qualsevol institució.¹⁸ En el volum segon, que porta el nom de furs *Extravagants*,¹⁹ va ordenar també cronològicament i per matèries tots els furs promulgats després del regnat de Jaume I, que no s'havien pogut integrar en el cos legislatiu promulgat per ell, per a tractar de matèries que no hi havien estat incloses. L'obra també va acompanyada d'uns índexs que ajuden un poc més a accedir a qualsevol institució.

Però inclús d'aquesta manera faltava alguna cosa, un manual de consulta de furs i privilegis, una guia en format reduït per a ús quotidià, i que a més anara contenint les novetats incorporades amb la promulgació de furs posteriors als recollits en aquesta última edició. I això és el que va fer el jurista Pere Geroni Taraçona, que el 1580 va publicar unes utilíssimes *Institucions dels furs i privilegis del regne de València eo summari e reportori de aquells*, distribuïdes en quatre llibres en què tractava de qualsevol institució continguda en els furs i els privilegis del Regne de València, tant de dret públic com de dret privat. A més, en notes al marge, indicava on es podia trobar cada una en les edicions de 1515 si es tractava dels privilegis, o en l'edició de 1547-1548 si es tractava dels furs, o en el quadern de Corts corresponent, si es referia a alguna institució nova, promulgada durant el regnat del rei Felip II, que és quan es va publicar aquesta obra.

Les *Institucions* de Taraçona ja no serien actualitzades per cap altre autor, ni tampoc se'n farien de semblants. El *Reportori* de Ginart,²⁰ publicat a començament

18. Germà COLÓN i Arcadi GARCÍA, *Furs de València*, Barcelona, 1970-1999, vol. I-VIII; Germà COLÓN i Vicent GARCIA EDO, *Furs de València*, Barcelona, 2002, vol. IX.

19. Germà COLÓN i Vicent GARCIA EDO, *Furs de València. Extravagants*, Barcelona, 2007, vol. X-XI.

20. Vicent GARCIA EDO i Nicolás BAS MARTÍN, *Bibliotheca iuris Valentiae*, València, Generalitat Valenciana, 2000, p. 34-35 pel que fa a les *Institucions* de Taraçona, i p. 38 pel que fa al *Reportori general*

del segle XVII, és una obra de característiques ben diferents i de menys interès. De manera que els furs de les Corts des del 1585 fins al 1645 havien de ser consultats seguint el vell sistema de llegir els índexs de cada quadern imprès o, si es tractava de còpies manuscrites sense altres indicacions, s'havia d'anar passant full per full buscant el que poguera interessar al jurista que feia la consulta.

6. LES INSTITUCIONS D'ARCADI GARCÍA SANZ

Haurien de passar més de quatre segles fins que es tornara a editar una obra de característiques similars, salvant les distàncies, a la de Taraçona, però en aquest cas pensada per als actuals juristes i estudiants de dret. El 1996 i quan la classe política discutia si era constitucional la possibilitat que el Govern valencià recuperés les competències en matèria de dret civil, el professor Arcadi García Sanz va escriure²¹ i publicar unes *Institucions de dret civil valencià* perquè considerava que un cop resolta la qüestió política, que era només un problema de temps, el principal problema per a aquesta hipotètica recuperació era el desconeixement que els juristes i el professorat universitari tenien del conjunt de les institucions jurídiques forals en matèria de dret civil.

El problema persistiria si es feia un estudi basat en l'antic esquema dels Furs de Jaume I, que beuen en la major part de la legislació romana, mentre que la civilística espanyola actual i des de finals del segle XIX segueix l'esquema establert en el Codi de 1889, cosa que significa que seria difícil trobar gaires institucions civils forals ordenades amb criteris ben diferents.

El resultat del seu treball va ser un manual, com el mateix autor el qualificava, en forma diminutiva i ordenat segons l'esquema del Codi civil. Cada institució civil foral hi és exposada i explicada breument, i a continuació es remet al fur corresponent, segons la numeració establerta per Francesc Joan Pastor el 1547-1548, que constava de tres números enllaçats per guions, el primer dels quals es referia al llibre dels Furs, el segon al capítol dins aquest llibre, i el tercer al fur dins aquest capítol.

Tal com l'autor indicava i en no haver-hi cap base de dades que continga la totalitat dels Furs, o simplement els relatius a dret civil, el seu treball no podia ser exhaustiu perquè tot el que va fer es basava en la seua experiència i coneixement, en especial de la legislació jaumina, en què es troben la majoria dels furs que contenen institucions de dret civil. Tot i aquestes circumstàncies, el seu manual des-

y breu sumari per orde alfabètic de totes les matèries dels Furs de València fins les corts de l'any 1604 inclusive, y dels privilegis de la ciutat y regne.

21. Arcadi GARCÍA SANZ, *Institucions de dret civil valencià*, Castelló, Universitat Jaume I, 1996. El manuscrit de l'autor per a aquesta obra es conserva a la Biblioteca de la Universitat Jaume I de Castelló de la Plana.

cobreix i demostra l'existència en el text dels Furs de València d'un veritable Codi civil valencià foral, i des de la seua publicació s'ha convertit en una obra de referència i ús molt freqüent, també en els treballs de la Comissió de Codificació de Dret Civil Valencià, que actualment s'ocupa de la primera redacció de les noves lleis civils valencianes, que posteriorment són objecte de debat, reforma i aprovació per les actuals institucions del Govern valencià.

7. BIBLIOGRAFIA

- BONO, José. *Historia del derecho notarial español*. Tom I, vol. 1. Madrid: Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, 1979.
- COLÓN, Germà; GARCÍA, Arcadi. *Furs de València*. Vol. I-VIII. Barcelona: Barcino, 1970-1999.
- COLÓN, Germà; GARCIA EDO, Vicent. *Furs de València. Extravagants*. Barcelona: Barcino, 2002-2007.
- GARCIA EDO, Vicent. «Los escribanos de la Cancillería Real en la conquista de Valencia por Jaime I (el problema de Guillem y Guillemó)». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. LXIV (1988), p. 269-291.
- «La redacción y promulgación de la *Costum* de Valencia». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona: CSIC. Institució Milà i Fontanals], núm. 26 (1996), p. 713-728.
- *La obra legislativa de Jaime I de Aragón*. Castelló: Universitat Jaume I, 2008.
- GARCIA EDO, Vicent; BAS MARTÍN, Nicolás. *Bibliotheca iuris Valentiae*. València: Generalitat Valenciana, 2000.
- GARCÍA SANZ, Arcadi. «El *Corpus iuris civilis* en documents dels segles XII-XV». *Ausa* [Vic], núm. VI (1968-71).
- «El jurista Pere Albert i la seva obra». *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols* [Barcelona], núm. XIV (1996), p. 7-36.
- *Institucions de dret civil valencià*. Castelló: Universitat Jaume I, 1996. [El manuscrit de l'autor es conserva a la Biblioteca de la Universitat Jaume I de Castelló de la Plana.]
- TRENCHS ÒDENA, Josep. «La cancellería de Jaime I: cancelles y escribanos». A: *Palaeographica, diplomatica et archivistica. Studi in onore di Giulio Battelli*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, vol. 2 (1979).